

नेपालमा इतिहास लेखन : समस्या र प्रयास ज्ञानेन्द्र पौड्याल

पृष्ठभूमि

इतिहास बितेका सत्यतथ्य घटनाहरूको यथार्थ विवरण हो । कसरी मानिसको विकास भयो, कसरी त्यसले आफ्ना विचारमा संसारलाई परिवर्तन गर्‍यो, कसरी मानिसले प्राकृतिक शक्तिमाथि विजय प्राप्त गर्न सक्‍यो अनि कसरी कला, संस्कृति, दर्शन, साहित्य, विज्ञान तथा धर्मको उत्पत्ति र विकास हुँदै आजको स्थितिमा आइपुग्यो भन्ने वास्तविक तथ्यलाई यथार्थ रूपमा देखाउने व्याख्या नै इतिहास हो । त्यसैले इतिहास निरन्तर खोज र अनुसन्धानको विषय हो । यसैगरी मानवद्वारा निर्मित संस्थाहरूको उद्गम, विकास र अतीतकालीन भेद र त्यसको स्वरूप आदिमा प्रकाश पार्ने र मानवलाई मानवसँग परिचय गराउने विषय पनि इतिहास हो । यसैले इतिहास सभ्यताको कडी हो किनभने आजको युग बितेको युग र भविष्यको युगसित पनि सम्बन्धित हुन्छ ।

डा. डी.आर. रेग्मीले इतिहासबारे लेखेका छन्-

इतिहास बितेको समयको घटनाको क्रमबद्ध विवरण होइन, न यो कुनै राजाहरूको इतिहासको क्रमबद्ध विवरण वा विजयगाथा नै हो । इतिहासको अध्ययन गर्न धेरै विषयवस्तुहरू चाहिन्छन् । यो दर्शन पनि होइन । यो विभिन्न देशहरूको विकासको अध्ययन मात्र पनि होइन । मानवतासँग भन्दा मानिससँग यसको घनिष्ठ सम्बन्ध हुन्छ । इतिहासले भूत, वर्तमान र भविष्यलाई एक अर्काबाट पृथक् गर्न सक्दैन । त्यसैले भूत, वर्तमान र भविष्य एक अर्कासँग सम्बन्धित हुन्छन् । वर्तमानको ज्ञानका लागि विगतको सम्पूर्ण ज्ञान आवश्यक हुन्छ र वर्तमानबाट भविष्य प्रभावित हुन्छ । इतिहासले मानिसलाई विगतसँग पूर्ण परिचित गराउँछ, जुन कुरा वर्तमानका लागि आवश्यक हुन्छ । त्यसैगरी यसले वर्तमानको पनि पूर्ण ज्ञान दिन्छ, जो अझ राम्रो भविष्यका लागि आवश्यक हुन्छ ।

यसरी उनले राज्यको विकासका निमित्त इतिहास उपयोगी हुने कुरा बताएका छन् । उनको दृष्टिकोण दुई पक्षीय छ । विगतबाट वर्तमानको लागि ज्ञान प्राप्त गर्नु र वर्तमानको आधारमा विगतलाई हेर्नु उनको दोहोरो र गहिरो दृष्टिकोण भएको देखिन्छ ।

नेपालमा इतिहास लेख्ने र लेखाउने परम्परा अगाडि थिएन । तत्कालीन युद्ध र घटनाहरूको वर्णनलाई कविहरूले कविताका रूपमा र गाइनेहरूले वीरगाथालाई गीतका रूपमा, प्रस्तुत गर्दै कुनै पनि घटनालाई मौखिक परम्पराबाट सजीव र संरक्षित तुल्याउँथे । दरबारमा केही पण्डितहरूको सहयोगले राजवंशावली लेखी राख्ने तथा श्राद्ध गर्दा पितृपक्ष, मातृपक्षको नामावली पुरोहितले पढेर र खेस्राको रूपमा थन्क्याइराख्ने धार्मिक परम्परा र प्रचलन थियो । लिच्छवि

* इतिहास विषयका सहप्राध्यापक डा. पौडेल हाल शिक्षाध्यक्षको कार्यालय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुरमा कार्यरत हुनुहुन्छ ।

148 नेपालमा इतिहासलेखन : समस्या र प्रयास

राजा मानदेवको चाँगुनारायणको विजयाभिलेख, जयदेव द्वितीयको पशुपतिको अभिलेख, दुल्लूको राजा पृथ्वीमल्लको कीर्तिस्तम्भ तथा जनरल भीमसेन थापाको थापाथलीस्थित बाग्मती तटको अभिलेखलाई इतिहासका स्रोत-सामग्रीका रूपमा मान्न सकिन्छ, तथापि तिनीहरू इतिहास लेख्ने उद्देश्यबाट भने प्रेरित थिएनन् । नेपालमा राजा, महाराजा, शासक तथा सम्पन्न परिवारले आफ्नो वंश र सन्तानको प्रशंसा र प्रसिद्धिका निम्ति रेकर्डको रूपमा बनाइएका दस्तावेजहरूलाई इतिहास र यसका स्रोतका रूपमा लिइन्छन् । जसबाट तत्कालीन राजनीति, आर्थिक, धार्मिक, कलाकौशल आदिको जानकारी लिन र मूल्याङ्कन गर्न इतिहासकारलाई सहज हुन्छ । विभिन्न वंशावली, सरकारी रेकर्ड, आत्मवृत्तान्त आदि यसका उदाहरण हुन् ।

सुरुमा इतिहासलाई साहित्यको एउटा भाग मानिन्थ्यो र यसलाई मनोरञ्जनको साधनका रूपमा पनि प्रयोग गरिन्थ्यो । साथै तत्कालीन राजपरिवारहरू वा भारदारहरूले आफ्नो पुख्यौलीको गुणगान गराउन साहित्यकारहरूलाई प्रयोग गरी वंशावलीका रूपमा इतिहास लेखाइएको पाइन्छ । त्यसैले त्यस्ता वंशावलीमा वास्तविकताभन्दा काल्पनिक घटनाहरू जोडिन्थे । जब इतिहासबाट काल्पनिक घटनाहरूलाई हटाई सत्यतथ्य घटनाहरूमात्र राखेर लेख्न थालियो, त्यसले इतिहासमा सजीवता भरियो र क्रमशः यसको आकर्षण पनि बढ्न थाल्यो । यसप्रकार इतिहासमा स्रोत-सामग्रीहरूको प्रयोग गरी वैज्ञानिक रूपमा इतिहासलेखन गर्ने र सजीवता भर्ने कार्यको श्रेय यूरोपियन विद्वान्हरूलाई जान्छ, किनभने यस कार्यमा उनीहरूले नै अग्रसरता लिए र क्रमशः अन्य क्षेत्रले पनि यसको अनुसरण गर्दै आजको यस अवस्थासम्म आइपुगेको छ । नेपालको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा सुरु-सुरुमा नेपालको इतिहासलेखन कार्य साहित्यिक स्रोतमा मात्र सीमित थियो । क्रमशः प्राचीन अभिलेख, पुरातात्विक स्रोत तथा अन्य तत्कालीन सरकारी तथा गैरसरकारी कागजातको प्रयोग हुन थाल्यो र इतिहासलेखनमा विश्वसनीयता पनि बढ्दै गयो । खासगरी उन्नाइसौँ शताब्दीसम्ममा नेपालको इतिहासलेखन विदेशी विद्वान्हरूबाट मात्रै भएको सन्दर्भमा बीसौँ शताब्दीमा आएर यसले व्यापकता लिँदै गयो र नेपाली विद्वान्हरूबाट इतिहासलेखन कार्य तीव्र रूपमा अगाडि बढ्यो ।

नेपालमा इतिहास लेखनका समस्याहरू

नेपालको इतिहासलेखन उन्नाइसौँ शताब्दीबाट यूरोपियन विद्वान्हरूको यात्रा-स्मरण तथा दैनिकीबाट सुरु भएको हो, यद्यपि यो उनीहरूको आन्तरिक आवश्यकता पूरा गर्ने उद्देश्यले अभिप्रेरित थियो । यसपछि भारतीय विद्वान्हरूको नेपालको इतिहासलेखनमा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्नता हुनथाल्यो र बीसौँ शताब्दीदेखि क्रमशः नेपाली लेखक-विद्वान्हरूले आफ्नो देशको इतिहासलेखनमा योगदान दिन सुरु गरेका हुन् ।

नेपालमा इतिहासलेखनका प्रशस्त समस्याहरू रहेका छन् । यसको मुख्य कारण भनेको इतिहासका सामग्रीहरूको अप्राप्यता र अस्पष्टता हो । नेपालको इतिहासका सामग्री कसले र कहिले तयार गरे तथा कुन उद्देश्यले तयार पारे भन्ने

कुरा स्पष्ट हुन सकेको पाइँदैन । नेपालको इतिहास गोपालवंशी र अहिरवंशी शासन स्थापना भएदेखि सुरु भएको भनिन्छ तर त्यसको पुष्टि गर्ने फर्पिङको गोपालेश्वर मन्दिरबाहेक अर्को आधार हालसम्म प्राप्त छैन । ती गोपाल र आभीर को हुन् ? भन्ने पनि स्पष्ट भएको छैन । त्यस्तै नेपालमा किरात शासन रहेको भनिए तापनि किरात शासनलाई स्पष्ट पार्ने तथ्यपूर्ण ऐतिहासिक सामग्री पनि हालसम्म प्राप्त भएका छैनन् । प्राप्त भएका लिच्छवि शासनका सामग्रीहरूबाट तिनीहरूको जाति कुन हो भन्ने समस्याकै रूपमा रहेको छ । लिच्छविहरू वैशालीतिरबाट आएका थिए र राँगो, अर्ना खान्थे भनिन्छ । लिच्छविहरूले बँदेल पनि खान्थे र बराहदेवताको पूजा गर्थे । यसरी राँगो र बँदेल खाने जाति लिच्छवि हो भन्ने तर्क पनि छ । नेपालमा ती दुवैको मासु पूर्वका किरात तथा मगरले खान्छन् । पूर्वका शासक किरातहरू भएको मानिएको हुँदा ती किरातहरू लिच्छवि होइनन् भन्ने भनाइ छ । यसबाट मगरहरू पहिले किरात थिए वा लिच्छवि ? भन्ने प्रश्न उत्तन सक्तछ जसको स्पष्ट पहिचान गर्न नसक्नु समस्याको विषय भएको छ ।

नेपालको इतिहासमा प्राप्त भएका सामग्रीहरू लिच्छविकालभन्दा पछिका छन् । ती पनि अधिकांश विर्तापत्र, दानपत्र तथा मन्दिरका गुठी र पूजाको व्यवस्थासँग सम्बन्धित छन् । यहाँ न्याय, प्रशासन, भूमि व्यवस्था, कर, विदेश सम्बन्ध तथा राज्य व्यवस्थासम्बन्धी सामग्रीहरूको नितान्त अभाव छ । लिच्छविकालीन अभिलेख र पूर्व मध्यकालीन अभिलेखहरू संस्कृतमा छन् । बाह्रौँ शताब्दीपछिका अभिलेखहरू संस्कृतमा र पछिका नेवारीमा छन् । त्यसैले ती अभिलेखहरू पढ्न र बुझ्न संस्कृत तथा नेवारी भाषा जानेको मानिस हुनुपर्दछ । नेपालमा प्राप्त भएका अभिलेखहरू राजा, राजपरिवार र भारदारले प्रसार गरेका छन् । त्यस्ता अभिलेखमा राजाकै गुणगान रहेको प्रसङ्ग बढी मात्रामा पाइन्छ । वास्तविक जनताको स्थितिबारे प्रकाश पार्ने सामग्रीको नितान्त अभाव छ । त्यसबाट स्पष्ट इतिहासलेखनमा कठिनाइ आउँछ । त्यो क्रम लिच्छविकालमा मात्र कायम नरही मल्लकाल, शाहकाल र राणाकालसम्म पनि रहेको छ । नेपालमा पारिवारिक शासन चलाएका राणाहरूले विभिन्न ठाउँमा आफ्नै प्रशंसा हुने अभिलेख प्रसार गरेको पाइन्छ । यसबाट शाहकालका केही सामग्री पाइए तापनि मल्लकालको त भन् धेरै सूचना तथा स्रोत-सामग्री पाउन सकिएको छैन ।

केही राणाशासकहरूले विदेशी र स्वदेशी लेखकहरूबाट आफ्नो प्रशंसात्मक इतिहास लेखाएका छन्, जसबाट ऐतिहासिक सत्यतथ्य पत्ता लगाउन कठिन हुन्छ त्यति हुँदाहुँदै पनि अन्य स्रोतहरूको सहयोगबाट राणाशासनका उज्याला र अँध्यारा पक्षहरूको जानकारी लिन सजिलो भएको मानिन्छ । नेपालका महत्त्वपूर्ण स्रोत-सामग्रीहरूलाई तत्कालीन शासकहरूले तिनको महत्त्व नबुझेर विदेशी पर्यटकहरूलाई विभिन्न तरिकाले दिएर पठाए । भनिन्छ, बेलायती राजदूत ब्रियान ह्यूटन हडसनले त्यस्ता धेरै स्रोत-सामग्रीहरू नेपालबाट बेलायत लगेका थिए । त्यस्तै जापानी पहिलो यात्री इकोईका बागुचीले नेपालका धेरै पुराना पुस्तक र कागजपत्रहरू लगेका थिए । यसरी नेपालका प्राचीन दस्तावेज, नक्सा, रेखाचित्र, भित्तेचित्र र कलात्मक वस्तुहरू विदेशिने क्रम आजसम्म पनि विभिन्न बहानामा

150 नेपालमा इतिहासलेखन : समस्या र प्रयास

लुकिछिपी चलिरहेको छ । व्यक्तिगत रूपमा सङ्कलित वस्तुहरू किनेर, सार्वजनिक वस्तुहरू चोरेर भए पनि विदेशीहरूले नेपालका विभिन्न स्रोत-सामग्रीहरू आ-आफ्नो देशमा पुऱ्याएको सुनिन्छ । नेपालमा त्यस्ता ऐतिहासिक सामग्रीको सङ्कलन र पंजीकरण गर्ने कार्य धेरैपछि मात्र सुरु भएको हुनाले पहिले नै त्यस्ता सामग्री विदेशिसकेका थिए । केही सामग्रीहरू विदेशिएर पनि नेपालमा फिर्ता गरिएको पनि पाइन्छ । त्यस्ता सामग्रीलाई अभ्र बढी संरक्षण र प्रदर्शन गर्न सकिन्छ ।

नेपालमा अध्ययन-अनुसन्धानका लागि आउने विदेशीसँग प्रशस्त पैसा हुने र नेपालीहरू गरिब मनस्थितिका भएका हुनाले पैसाका लोभमा नेपालीहरूले धेरै महत्त्वपूर्ण सामग्री दिएर थोरै रकम लिई खुसी मनाइरहेका हुन्छौं । त्यसैले दोष विदेशीको भन्दा नेपालीकै देखिन्छ । त्यसैले नेपालीलाई ऐतिहासिक स्रोत-सामग्रीबारे चेतना दिन सक्नुपर्दछ । नेपालका अनुसन्धानकर्तालाई सरकारी र व्यक्तिगत सामग्रीहरू सहजै उपलब्ध हुँदैनन् । त्यसको मुख्य कारण पर्याप्त पैसा नहुनु हो । नेपालको पुरातत्व विभाग तथा राष्ट्रिय अभिलेखालयको व्यवस्था त्यति राम्रो छैन । त्यहाँ सामग्रीहरूको संरक्षण सम्बर्द्धन हुनसकेको छैन । यसैले नेपाल अधिराज्यको ऐतिहासिक स्रोत-सामग्री तथा धरोहरको संरक्षण गर्न सकिएको छैन । ऐतिहासिक स्रोतसामग्रीको संरक्षण सम्बर्द्धन गर्न सकेमात्र इतिहासका सामग्रीको उपलब्धता हुन्छ, जसबाट इतिहासलेखनमा सुलभता र तीव्रता आउँछ ।

नेपालमा इतिहास लेखनका लागि भएका प्रयासहरू

नेपालमा इतिहासको शोधखोज, संरक्षण र सम्बर्द्धनमा विभिन्न संस्थाहरूले महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । केही व्यक्तिहरू पनि यस क्षेत्रमा लागेर धेरै राम्रा कार्यहरू गरेका छन् । इतिहासशिरोमणि बाबुराम आचार्य, सूर्यविक्रम ज्ञवाली आदि यसका उदाहरण हुन् । राणाकालमा राष्ट्रिय चिन्तन भएको व्यक्ति शासकहरूलाई ग्राह्य नहुने भएकाले यस्ता व्यक्तिहरूको योगदानमा उत्साह दिइन्नथ्यो तर पनि उनीहरूको योगदान महत्त्वपूर्ण रह्यो । नयराज पन्तले स्थापना गरेको संशोधन मण्डलको पनि नेपालको इतिहासलेखन तथा संशोधनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । नेपालमा पुस्तक लेख्ने र छापने सम्भावना नभएकाले दार्जिलिङमा रहेर पनि सूर्यविक्रम ज्ञवालीले **पृथ्वीनारायण शाह** नामक कृति लेखी प्रकाशित गरे । सूर्यविक्रम ज्ञवालीले उक्त कृतिलाई बाबुराम आचार्यका पत्रहरूकै आधारमा तथ्यहरू सङ्कलन गरी लेखेका थिए, जसको जानकारी वि.सं. २०२९ मा प्रकाशित **बाबुराम आचार्य र उहाँका कृति** नामक कृतिबाट पाउन सकिन्छ । यसैगरी बाबुराम आचार्यबाट प्रेरणा पाएका नयराज पन्तले इतिहासकारहरूले गरेका अशुद्धिहरूलाई सच्याई सही र प्रामाणिक इतिहासलेखन-प्रकाशन गर्न संशोधन मण्डललाई सक्रिय पारे । नयराज पन्तले पनि अभिलेखलाई मात्र प्रमाण मान्ने र अन्य स्रोत-सामग्री तथा लोकइतिहासलाई प्रमाण नमान्ने भएकाले उनीबाट पनि इतिहासलेखनमा तीव्रता आउन सकेन । परिणामस्वरूप संशोधन मण्डल कमजोर बन्दै गयो भने **पूर्णिमा** पत्रिका ज्योतिषमूलक पत्रिकाका रूपमा परिणत हुनपुग्यो ।

नेपालमा इतिहासका धेरै स्रोत-सामग्रीहरू छन् । कतिपय सामग्रीहरू विदेशिइसकेका पनि छन् । पुरानो जैशीकोठा, मुन्सीखाना, कौशीतोषाखानाहरूका सामग्री लोप भइसकेका छन् र त्यहाँ महत्त्वहीन अभिलेखहरू मात्र थुप्रिएका छन् । गुठी संस्थान लोप हुने अवस्थामा पुगिरहेको छ । त्यहाँका महत्त्वपूर्ण सामग्रीहरू पनि धेरैजसो विदेशिइसकेकाले नेपालमा अब इतिहासका स्रोत-सामग्रीको अभाव हुन सक्ने सम्भावना बढिरहेको छ । यस्तो अवस्थामा इतिहास लेखन खोज्दा अवश्य पनि कठिनाई आइपर्दछ ।

पुरातत्व विभागद्वारा प्रकाशित हुने **प्राचीन नेपाल** नामक चौमासिक पत्रिका वि.सं. २०२४ आश्विनदेखि प्रकाशन सुरु भई हालसम्म निरन्तर आइरहेको छ । राष्ट्रिय अभिलेखालयको **अभिलेख** नामक पत्रिका र नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित हुने **प्रज्ञा** नामक त्रैमासिक पत्रिका वि.सं. २०२४ आश्विनदेखि प्रकाशन सुरु भई हालसम्म निरन्तर आइरहेको छ भने साभा प्रकाशनद्वारा प्रकाशित हुने **गरिमा** नामक मासिक पत्रिका वि.सं. २०३९ पौषदेखि प्रकाशन सुरु भई हालसम्म निरन्तर आइरहेको छ । सूचना विभाग, नेपाल एसियाली अनुसन्धान केन्द्र त्रि.वि. जस्ता विभिन्न संघ-संस्थाहरूले नेपालको इतिहासलेखनमा योगदान दिँदै आएका छन् तथापि यिनीहरूको प्रयासले मात्र नेपालको इतिहासलेखनमा पर्याप्तता भएको छैन । सरकारी स्तरबाट छुट्टै विभाग, बजेट र विशेषज्ञको व्यवस्था गरी नेपालको इतिहासलेखनमा अझ बढी सक्रियता देखाउनुपर्ने टड्कारो छँदैछ । यसरी सरकारले नै स्थायी रूपमा स्रोत-सामग्रीको संरक्षण, सम्बर्द्धन, उत्खनन र लेखनको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ । नेपालको एक मात्र राष्ट्रिय अभिलेखालय अनावश्यक कागजपत्रहरूको संग्रहस्थल मात्र भएको छ । त्यसमा गहन र तथ्य सामग्रीहरूको अनुसन्धान गर्ने नेपालीलाई कुनै प्रोत्साहन छैन । पुराना सामग्री तथा प्राचीन ग्रन्थहरूको सङ्कलन गरिएको पुस्तकालय वीरपुस्तकालय पनि छ तर त्यहाँ राम्रा पुस्तकहरू उपलब्ध छैनन् । सायद बाहिर पुगिसकेका छन्, केशर पुस्तकालयको अवस्था अत्यन्तै नाजुक छ । भरखरै स्थापना तथा विस्तार भएको त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयमा प्राचीनकालीन पुस्तकहरू छैनन् भने आधुनिक पुस्तकहरू पनि पर्याप्त छैनन् । नेपालसम्बन्धी संग्रह अत्यन्त सानो र अपर्याप्त नै रहेको छ ।

नेपालमा **पूर्णमा, भ्वाइस अफ हिष्ट्रि, कन्ट्रिब्यूसन टू द नेपालिज स्टडिज, प्राचीन नेपाल, रोलम्बा, प्राचीन नेपाल, संस्कृति, नेपाली, प्रज्ञा** जस्ता पत्रिकाहरूले इतिहास र संस्कृतिलाई संरक्षण, सम्बर्द्धन गर्नमा सहयोग दिँदै आएका छन् । यिनीहरूलाई अझ बढी सशक्त र नियमित बनाउनुपर्ने देखिन्छ । राष्ट्रिय अभिलेखालयले **अभिलेख** नामक पत्रिका प्रकाशन गर्दै आएको छ भने पुरातत्व विभागबाट **प्राचीन नेपाल** प्रकाशित हुँदै आएको छ । अहिले अधिकांश इतिहासकारहरूको क्षेत्रीय तथा जातीय इतिहास लेखनमा ध्यानाकर्षण बढेको छ । प्रा.डा. सूर्यमणि अधिकारीको **खस साम्राज्यको इतिहास**, प्रा.डा. राजाराम सुवेदीको **कास्की, लमजुङ, गुल्मी आदिको इतिहास**, डा. कर्ण बानियाको **पाल्पा गौडा : एक ऐतिहासिक अध्ययन** आदि यसका उदाहरण हुन् ।

152 नेपालमा इतिहासलेखन : समस्या र प्रयास

२००७ को क्रान्तिपछि नेपालमा इतिहासलेखनले तीव्रता लिन लागेको थियो तर २०१७ को कदमले त्यसलाई रोक्यो र स्वतन्त्र रूपमा देशको इतिहास लेख्ने वातावरण बन्न सकेन, बरु शासकहरूकै गुणगानबाट यसलाई अगाडि बढाइयो । राजा महेन्द्रले शाहपरम्परा र पञ्चायती व्यवस्थालाई सहयोग पुग्ने खालका पुस्तकहरू लेखाउने कार्यलाई प्रोत्साहन दिए । २०४६ सालपछिको स्वतन्त्र वातावरणमा पनि जुन किसिमले इतिहासलेखनमा तीव्रता आउनुपर्ने हो त्यो आउन सकेन । त्यसको मुख्य कारण भनेको सरकारी स्तरबाट यसमा चासो नदिनु नै हो ।

वास्तवमा कुनै पनि देशको इतिहास थाहा नपाई राष्ट्रियता र सार्वभौमिकताको यथार्थ ज्ञान हुन सक्दैन । नेपालमा माध्यमिकस्तरदेखि कलेजस्तरसम्म नै इतिहास विषयलाई अनिवार्य विषयका रूपमा राखी यसको आवश्यकता र अपरिहार्यताको बोध गराउनुपर्ने देखिन्छ । अर्कातर्फ इतिहासलेखन तथा अनुसन्धानमा लागेका अनुसन्धानकर्ताहरूलाई उत्साहित गरी अभिमुखीकरण तालिम दिई प्रेरित गर्नुपर्ने देखिन्छ, जसले गर्दा नेपालको प्राचीन सभ्यता, गौरव र वीरताको जानकारी हुन्छ । यसले हरेक नेपालीमा नेपालको वैभव र राष्ट्रियताप्रति गर्व गर्ने परिस्थितिको सृजना हुन्छ र देशको इतिहासप्रति आकर्षण बढ्छ । परिणाममा इतिहासलेखनले प्राथमिकता पाउने वातावरण बन्न सक्छ ।

सन्दर्भ कृतिसूची

- के.सी., सुरेन्द्र. २०५९. *नेपालको इतिहास लेखनमा धनबज्र बज्राचार्यको योगदान*. काठमाडौं : सिनास, त्रि.वि. ।
- गौतम, राजेश. २०४१. *इतिहासको पनि इतिहास*. काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- २०५१. *इतिहासलेखनको इतिहास*. काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- जोशी, हरेराम. २०३०. *नेपालको प्राचीन अभिलेख*. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०३० ।
- प्रधान, केदारनाथ, २०४२. *नेपाली इतिहास लेखन बारे*. बनेपा : प्रधान प्रकाशन ।
- रेग्मी, डि.आर. सन् १९४८. *द एन्टिक्विटि अफ द नेवार्स अफ काठमाडू*. जर्नल अफ विहार रिसर्च सोसाइटी, भोलुम ३४ ।
- रेग्मी, डि.आर. सन् १९४८. *सोर्स फर अ हिस्ट्री अफ नेपाल*. विहार : जर्नल अफ विहार रिसर्च सोसाइटी, भोलुम २८ ।
- Adhikari, K.K. 1980. *A Brief Survey of Nepali Historiography*. Kathmandu: Buka.
- Vaidya, T.R. "Historiography of Ancient and Medieval Nepal". *State of Nepali Historiography*. Kathmandu: Center Department of History, TU.
- Vaidya, T.R. & Regmi, D.R. 1984. *History Writing in Nepal, Rolamba*. Vol. 4, No. 4, August.